

Položaj osuđenih lica u Republici Srpskoj

Miodrag N. Simović¹, Dragan Jovašević²

¹Potpredsjednik Ustavnog suda Bosne i Hercegovine i redovni profesor Pravnog fakulteta u Banjoj Luci, dopisni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i inostrani član Ruske akademije prirodnih nauka, Banjaluka, Bosna i Hercegovina, vlado_s@blic.net

²Redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu, Niš, Srbija, jovas@prafak.ni.ac.rs

Sažetak: U cilju zaštite ljudskih prava osuđenih lica za vrijeme izdržavanja izrečene kazne zatvora ili druge krivične sankcije zavodskog karaktera, zakonom je propisan korpus njihovih prava, obaveza i odgovornosti kako bi se spriječila eventualna zloupotreba od strane organa penitencijarne administracije. Ta prava, obaveze i odgovornosti predstavljaju osnovu za pravni položaj osuđenih lica u zavodskim ustanovama. U članku se govori o položaju osuđenog lica i načinima, uslovima i postupku utvrđivanja njegove odgovornosti za vrijeme izdržavanja izrečene zavodske krivične sankcije, ali i mjere pritvora.

Ključne riječi: zakon, osuđeno lice, zavodska ustanova, prava, obaveze, privilegije, položaj.

Datum prijema rada: 24. januar 2015.

Datum odobrenja rada: 29. januar 2015.

UVODNA RAZMATRANJA

Položaj (status) pritvorenog i osuđenog lica u zavodskim ustanovama za vrijeme izdržavanja izrečene sankcije, odnosno mjere određuju korpus njegovih prava, povlastica (ili pogodnosti) i obaveza, te mogućnost disciplinskog kažnjavanja osuđenog lica, kao i uslovi, način i postupak primjene sredstava prinude prema ovim licima.¹ Među osnovnim pravima osuđenog lica naročito se izdvajaju sljedeća²: (1) pravo na čovječno postupanje, (2) pravo na religiju, (3) skupni i odvojeni tretman pritvorenika i zatvorenika, (4) pravo na informisanje, (5) pravo na zdravstvenu zaštitu, (6) pravo na osnovne uslove života, (7) pravo na komunikaciju i pritužbu, (8) pravo na obrazovanje i (9) pravo na rad i prava po osnovu rada.

PRAVA OSUĐENOG LICA³

Pravo na čovječno postupanje

Kao osnovno pravo osuđenog lica⁴ na prvom mjestu se nalazi pravo za čovječno postupanje. Istovremeno je to obaveza zavodske uprave. Naime, postupanje sa pritvorenima i zatvorenima mora biti čovječno i sa punim

poštovanjem njihovog ljudskog dostojanstva, uz očuvanje tjelesnog i duševnog zdravlja, vodeći, pri tome, računa da se održi potreban red i disciplina u zavodskim ustanovama. Izričito je zabranjeno da se ova lica podvrgavaju mučenju ili neljudskom ili ponižavajućem tretmanu ili kažnjavanju.⁵ I konačno, u postupanju prema pritvorenicima i zatvorenima ne smije biti diskriminacije koja je zasnovana na etničkoj pripadnosti, rasi, boji kože, polu, seksualnom opredjeljenju, jeziku, religiji, vjeroispovijesti, političkim ili drugim uvjerenjima, nacionalnom ili socijalnom porijeklu, srodstvu, ekonomskom ili nekom drugom statusu.

Time je posebno naglašen i istaknut fundamentalni princip društvenog i pravnog uređenja, a posebno krivičnog prava prema kome svako mora poštovati dostojanstvo osuđenog i ne smije ugroziti njegovo tjelesno i duševno zdravlje. Humano postupanje prema osuđenom licu predstavlja rezultat opšteg kulturnog razvoja društva, potvrdu demokratskog i humanog karaktera društva, a, s druge strane, ima i pragmatične implikacije. Naime, polazeći od načela humanosti sasvim je opravdano opredjeljenje društvene zajednice da poštovanjem ljudske ličnosti i dostojanstva osuđenog lica u velikoj, ako ne i presudnoj mjeri utiče i na proces njegove resocijalizacije što svakako predstavlja i jedan od ciljeva primjene krivičnih sankcija uopšte⁶. U tom smislu, zaštita ljudske ličnosti i ljudskog dostojanstva osuđenog lica u pravnom sistemu dignuta je na nivo ustavnog postulata.

¹ Vidi Petrović, Jovašević, 178–192.

² Vidi Bejatović, S. (1998). *Usklađenost Zakona o izvršenju krivičnih sankcija sa međunarodnim konvencijama i deklaracijama o položaju i statusu lica lišenih slobode*. U: *Reforma sistema izvršenja krivičnih sankcija*, Zbornik radova, Beograd: Udruženje za penologiju Jugoslavije, 49–69.

³ Vidi Atanacković, 290–293.

⁴ Vidi Jovašević, Stevanović, 267–285.

⁵ Vidi Primorac, 124–131.

⁶ Vidi Meško, Petrović, 211–215.

Praktično sprovođenje ove ustavne odredbe i dostojanstva osuđenog u potpunosti je u skladu sa nizom međunarodnih pravnih akata, kao što su: (1) Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka koja u članu 5 predviđa da niko ne smije biti podvrgnut mučenju ili svirepom ili ponižavajućem ili nečovječnom postupku ili kazni, (2) Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima koji u članu 10 propisuje da se sa svakim ko je lišen slobode mora postupati čovječno i sa poštovanjem urođenog dostojanstva ljudske ličnosti i (3) Deklaracija o zaštiti svih lica od torture i drugih oblika surovog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kazni koja u članu 2 reguliše da se ima smatrati povredom Povelje Ujedinjenih nacija bilo koji oblik surovog, nehumanog ili ponižavajućeg tretmana ili kazne.

Iz toga proizlazi da samo humano postupanje prema osuđenom može stvoriti tolerantne i podnošljive odnose između osuđenih samih sobom i osuđenih i zavodske uprave (posebno stručnog osoblja) čime se osuđeni podstiču, stimulišu i održavaju u pozitivnoj aktivnosti i primjeni programa popravljivanja, prevaspitanja i resocijalizacije. Jedino tretman koji vodi računa o tjelesnom i duševnom zdravlju osuđenih i njegovom ljudskom dostojanstvu može da uspješno ostvari svrhu prevaspitanja i da se osuđeni poslije izdržane kazne vrati u društvo kao lojalan i novi član društvene zajednice.

Pravo na religiju

Zakon o izvršenju krivičnih sankcija Republike Srpske⁷ (ZIKS) u članu 88 određuje pravo osuđenog lica da zadovoljava svoje vjerske potrebe, da prisustvuje vjerskim obredima ili skupovima koji su organizovani unutar zakova, da se moli prema propisima vjerskih zajednica i da koristi vjersku literaturu. To je pravo na religiju, odnosno na vjersku kulturu pritvorenog i zatvorenog lica. Naime, ova lica imaju pravo da zadovoljavaju svoje vjerske potrebe u skladu sa zakonom i propisima vjerskih zajednica. Ovo je jedna od važnih novina u izvršnom krivičnom pravu. Naime, ustavom je zajemčena sloboda vjeroispovijesti, javnog ili privatnog ispovijedanja vjere, kao i vršenje vjerskih obreda. I konačno, odredba ovoga člana je u potpunosti u skladu sa članom 42 Skupa minimalnih pravila o postupanju sa zatvorenima. Prema ovom međunarodnom pravnom aktu, svakom zatvoreniku mora se priznati pravo da u granicama mogućnosti zavodske ustanove gdje se nalazi zadovoljava potrebe svog religioznog života, da učestvuje u vjerskim obredima koji su organizovani u zavodu ili da posjeduje knjige za vjersko obrazovanje i vjersku nastavu. To, sa druge strane, znači i obavezu zavoda da u saradnji sa vjerskim zajednicama u Bosni i Hercegovini obezbijedi uslove za nismetano zadovoljavanje vjerskih potreba.

Osuđenom ne može biti uskraćeno pravo da ga posjeti vjerski službenik, ali te posjete se mogu odvijati samo u vrijeme koje je određeno aktom o kućnom redu u zavodu. Odvijanje vjerskih obreda ne može takođe biti u suprotno-

sti sa programom i tretmanom resocijalizacije, odnosno za odvijanje osnovnog i srednjeg obrazovanja i organizovanja procesa rada osuđenih lica. Zakon ide i dalje pa predviđa i posebne uslove za ostvarivanje prava osuđenih lica na vjersku kulturu. Naime, kada to opravdava brojnost osuđenih lica koja koriste pravo na vjersku kulturu i koja su iste vjeroispovijesti, upravnik zavoda može (na njihov zahtev) da omogući i redovan dolazak vjerskih službenika u zavod. Naravno, i ovi redovni dolasci vjerskih službenika moraju biti u skladu sa kućnim redom u zavodu. Vjerska služba se vrši u posebnim prikladnim prostorijama u zavodu.

Pravo na skupni i odvojeni tretman

Na položaj osuđenih i pritvorenih lica posebno utiče i način, mogućnost i postupak ostvarivanja vaspitno-prevaspitnih tretmana za vrijeme izvršenja izrečene kazne zatvora tim prije što je jedna od svrha kažnjavanja uopšte popravljivanje, prevaspitanje i resocijalizacija, te sprečavanje učinioca da ubuduće vrši krivična djela. Pravilo je da se u zavodskim ustanovama vrši klasifikacija smještenih lica pa se tako odvojeno smještaju: (1) pritvorena lica od osuđenih lica (zatvorenika), (2) muškarci od žena i (3) maloljetnici od punoljetnih lica.

Bez obzira na ovo razvrstavanje pritvorenika i zatvorenih lica, oni izvršavaju mjeru, odnosno sankciju skupno, sem kada su ispunjeni zakonom predviđeni razlozi kada dolazi do izdvajanja pojedinih lica. Razlozi za izdvajanje zatvorenika i pritvorenika jesu kada: (1) to zahtijeva zdravstveno stanje tog lica ili drugih lica, (2) to je propisano zakonom npr. u slučaju disciplinskog kažnjavanja i primjene administrativne mjere usamljenja, (3) to lice samo zahtijeva radi lične zaštite i po odobrenju upravnika zavoda i (4) lice predstavlja ozbiljniju prijetnju redu u zavodu.

Sa zatvorenima se u toku izvršenja izrečene kazne zatvora mora postupati od strane predstavnika penitencijarne administracije na način koji u najvećoj mjeri odgovara njihovim ličnim potrebama i prilagođen je postignutom uspjehu u tretmanu vaspitanja, prevaspitanja i resocijalizacije. Upravo iz razloga postizanja uspješnijeg tretmana obavlja se procjena i klasifikacija zatvorenika (eksterna i interna), kao i prevođenje ovih lica iz pojedinih odjeljenja ili grupa u druge. To je i razumljivo kada se ima u vidu cilj izvršenja kazne, koji se sastoji u tome da se zatvorenima omogući tokom izvršenja izrečene kazne lišenja slobode da kroz sistem različitih savremenih vaspitnih mjera usvoje društveno prihvatljive vrijednosti sa ciljem lakšeg uključivanja u uslove života na slobodi i da se ponašaju u skladu sa zakonom, te da ispunjavaju sve propisane dužnosti građana.

U tom cilju se kod zatvorenika insistira na razvijanju osjećanja lične odgovornosti za vlastite postupke, s tim da se permanentno podstiču da se i sami uključe u proces svog vaspitanja.⁸ Tome im u velikoj mjeri pomaže i sistem pogodnosti koje treba da predstavlja adekvatnu „nagradu“

⁷ „Službeni glasnik Republike Srpske” br. 12/10, 117/11 i 98/13.

⁸ Vidi Walter, , 45–62

za lično učešće ovih lica u tretmanu sopstvene ili „autore-socijalizacije“. Zakonom je čak predviđena mogućnost da zatvorena lica osnivaju svoja samoupravna tijela ili „zatvoreničke samouprave“⁹ kako bi se još više podstakli da učestvuju u svom sopstvenom tretmanu, ali i tretmanu drugih zatvorenika, te radi razvijanja osjećanja lične odgovornosti. Ova se lica tako, pored redovnih aktivnosti koje proizilaze iz načina i uslova života i rada u zavodskim uslovima, aktivno uključuju u vaspitne, kulturne, sportske i druge djelatnosti. To treba da im podigne nivo kvaliteta života u zavodskim uslovima, odnosno motivaciju za učešće u ispunjavanju postavljenih obaveza i ograničenja, te podigne ili održi nivo tjelesnog i duševnog zdravlja.

Pravo na informisanje

Odmah po prijemu zatvorenika u zavodsku ustanovu, kao izuzetno značajno pravo koje mu zapravo omogućuje ostvarenje drugih zakonom predviđenih i garantovanih prava jeste pravo na informisanje. Naime, po prijemu u zavod ova se lica upoznaju u pisanoj formi ili usmeno, na jeziku koji razumiju, sa pravnim aktima koji uređuju život i rad u zavodu, kao što su: pravilnik o kućnom redu i sl. Takođe, ova lica moraju biti poučena o svojim pravima i dužnostima u zavodu, načinom ostvarivanja njihovih prava i sa disciplinskim prekršajima i kaznama koje se mogu izreći. U cilju obezbjeđenja ostvarivanja ovog prava, upravnik zavoda je dužan da na vidnom mjestu obezbijedi da budu dostupni ne samo ZIKS, već i ostali propisi (zakonskog i podzakonskog karaktera) koji su vezani za izvršenje kazne zatvora (npr. Krivični zakon¹⁰, Zakon o krivičnom postupku¹¹ i sl).

Pravo na zdravstvenu zaštitu

Za vrijeme izdržavanja kazne u zavodu osuđeno lice uživa besplatnu zdravstvenu zaštitu (ima pravo na liječenje, popravku i vađenje zuba, odnosno hospitalizaciju) u smislu čl. 97–105. ZIKS-a. O ostvarivanju zdravstvene zaštite vodi računa posebna služba za zdravstvenu zaštitu koja se osniva u odnosnom zavodu. Ako se pak odgovarajuća zdravstvena zaštita ne može pružiti osuđenom u samom zavodu, on se bez odlaganja upućuje u zatvorsku bolnicu, psihijatrijski zavod ili u neku drugu zdravstvenu ustanovu. To je posebno slučaj ako za liječenje nekih bolesti ili za hirurške intervencije zavod ne može da pruži adekvatnu zdravstvenu zaštitu i pomoć. U tom slučaju se vrijeme provedeno na liječenju uračunava osuđenom licu u izdržavanje kazne zatvora po principu jedan dan proveden u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi se izjednačava kao jedan dan zatvora.

⁹ Vidi Prokić, B. (1972). *Osuđenička samouprava*. Beograd: Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo, (4). 225–234 i Todorović, M. (1974). *Dostignuća i perspektive ostvarivanja samoupravljanja osuđenih u SR BiH*. Beograd: Penologija, (2), 13–27.

¹⁰ „Službeni glasnik Republike Srpske“ br. 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12 i 67/13.

¹¹ „Službeni glasnik Republike Srpske“ broj 53/12.

Odnos između ljekara i zatvorenika se zasniva na poverenju. Ljekarskom pregledu može prisustvovati ovlašćeni zavodski službenik (pripadnik zatvorske straže), i to samo na zahtjev ljekara. Ovakav način regulisanja prava na zdravstvenu zaštitu osuđenih lica u skladu je sa odredbama čl. 22–25 Skupa minimalnih pravila o postupanju sa zatvorenima.

Za ostvarenje prava na zdravstvenu zaštitu zavodska uprava je dužna da obezbijedi potrebne uslove. Tako u zavodima postoji zavodski ljekar koji se, između ostalog, brine o stanju zdravlja svih lica u zavodskim uslovima, kao i organizovana zavodska zdravstvena zaštita. Ljekar odlučuje o smještaju pritvorenika ili zatvorenika u ambulantnu sobu u zavodu kada je to indikovano stanjem zdravlja ovih lica. U slučaju da ne postoji mogućnost liječenja u zavodu (bilo uopšte mogućnost liječenja ili mogućnost efikasnog, kvalitetnog liječenja), kao ni mogućnost posebnog specijalizovanog liječenja, tada se oboljelo lice upućuje u zdravstvenu ustanovu o čemu odlučuje zavodski ljekar, uz konsultacije sa upravnikom zavoda. Ako uz odgovarajući specijalistički pregled ili stručnu konsultaciju ljekar u zavodskoj ustanovi nije to predložio, a osuđeno lice insistira na njemu (ili pak članovi njegove porodice), onda na zahtjev osuđenog upravnik zavoda može odobriti takav pregled. U tom slučaju troškove pregleda snosi sam osuđeni - ako upravnik zavoda drukčije ne odredi.

Zatvoreno lice ima i pravo na posebne zdravstvene potrebe. Tako mu se o njegovom trošku može omogućiti stomatološka protetika. No, u slučaju da mu je stomatološka protetika potrebna po mišljenju zavodskog ljekara i ako se ona ne može odložiti bez opasnosti po zdravlje zatvorenog lica, koje samo nema sredstava za to - troškove snosi zavod. Na isti način se na prijedlog upravnika zavoda, a u skladu sa postojećim propisima iz oblasti zdravstva, utvrđuje potreba nabavke ortopedskog pomagala, naočala, slušnog aparata ili drugog pomagala.¹²

Ako osuđeni odbijanjem upotrebe hrane ili liječenja štrajkuje glađu (član 106 stav 1 ZIKS-a), o tome se odmah obavještava rukovodilac ustanove, kao i sud koji vodi postupak, odnosno Ministarstvo pravde Republike Srpske u roku od 72 časa. Takav osuđeni se smješta u stacionarnu ili drugu posebnu prostoriju gde ga svakodnevno kontroliše ljekar koji sve bitne promjene u njegovom zdravstvenom stanju unosi u zdravstveni karton. O tome se redovno obavještava i rukovodilac ustanove. Ako osuđeno lice usljed odbijanja unošenja hrane i vode ugrozi vitalne funkcije - svoje zdravlje ili pak dovede u opasnost svoj život, onda se i bez njegovog pristanka mogu preduzeti neophodne medicinske mjere. To su one mjere koje je odobrio ljekar ili stručni tim ljekara, a kojima se neposredno otklanja opasnost po život i zdravlje osuđenog lica.

Ukoliko osuđeno lice oboli u toku izdržavanja kazne zatvora od neke teške bolesti, o tome se odmah obavještava

¹² Vidi Babović, M. (2000). *Položaj osuđenih starih i invalida*. Zbornik radova „Reforma sistema izvršenja krivičnih sankcija“, Beograd, 241–261.

njegova porodica. U slučaju da sam osuđeni o tome ne obavijesti svoju porodicu, zavod ima obavezu da o nastupanju bolesti i svim drugim okolnostima vezanim za bolest obavijesti članove osuđenikove uže porodice, a ako njih nema - onda njegove roditelje, brata, sestru i usvojioca, odnosno dalje srodnike. Na zahtjev osuđenog lica upravnik zavoda o bolesti osuđenog može da, pored srodnika, obavijesti i druga lica, naravno ako za to postoje opravdani razlozi, što u svakom konkretnom slučaju procjenjuje sam upravnik.

Zakon posebno uređuje pristanak pritvorenika ili zatvorenika na medicinsku intervenciju, što predstavlja još jednu garanciju očuvanja njegovog zdravlja i nepovredivosti tjelesnog integriteta. Naime, medicinska intervencija nad ovim licima se ne može primjenjivati bez njihovog pristanka (izričitog u pisanoj formi i saglašavanja sa određenom intervencijom, uz saznanje rizika), osim u slučajevima kada je to predviđeno propisima iz oblasti zdravstva. Samo u slučaju ako se radi o licu koje je u posebnom mentalnom stanju usljed koga ne može donijeti razumnu odluku, tada ljekar može intervenisati u interesu života i zdravlja pacijenta (smatra se da tada postoji stanje krajnje nužde po život i zdravlje pacijenta koje zahtijeva nužnu, neodložnu medicinsku intervenciju). Zbog stanja mentalne bolesti (kada je to indikovano medicinskim razlozima), takvo lice može biti smješteno u zdravstvenu ustanovu gdje se podvrgava obaveznom psihijatrijskom liječenju.

Zakon je takođe, u interesu zdravlja zatvorenog lica, predvidio mogućnost upotrebe sredstava za ograničenje njihovog kretanja. Naime, zatvorenom licu se može fizički ograničiti kretanje upotrebom odjeće ili kaiševa koji su za tu svrhu posebno odobreni od strane Ministarstva pravde Republike Srpske. Primjena ovih prinudnih mjera je moguća samo ako su ispunjena dva uslova: (1) kada to naredi ljekar u zavodu i (2) kada to zahtijeva interes zdravlja lica. Po donošenju ovakve naredbe, pacijent se pregleda, s tim što se svaka tri sata preispituje donijeta naredba od strane ljekara (da li još uvek postoje razlozi zbog kojih je primjena ovih sredstava i naredena). Kod donošenja ili preispitivanja naredbe, ljekar sastavlja odgovarajući izvještaj koji se potom unosi u zdravstveni karton tog lica, u evidenciju zdravstvenog centra i kod upravnika.

U vezi sa pravom osuđenog lica na zdravstvenu zaštitu jeste i odredba člana 108 ZIKS-a o testiranju na zarazne bolesti, alkohol ili opojna sredstva. U slučaju postojanja osnovane sumnje u postojanje neke od zaraznih bolesti, konzumiranje alkohola ili opojnih sredstava, od osuđenog se uzimaju uzorci krvi i mokraće u mjeri koja je neophodna za ispitivanje prema pravilima medicinske struke, odnosno za korišćenje odgovarajućeg testa. Smještaj u posebnu prostoriju ili prostoriju stacionara zbog sumnje u neka od ovih medicinskih stanja, kao i testiranje na zarazne bolesti ili psihoaktivna sredstva se primjenjuju pod nadzorom ljekara.

Pravo na osnovne uslove života

Pravo na osnovne uslove života zatvorenika obuhvata obavezu zavoda da svakom osuđenom licu obezbijedi smještajne i higijenske uslove, te ishranu, odjeću i obuću. To su, zapravo, standardi smještaja i higijenski uslovi predviđeni u odredbama čl. 75–89 ZIKS-a. Položaj osuđenog za vrijeme izdržavanja kazne zatvora u zavodskoj ustanovi određen je njegovim pravima i obavezama. Ta prava i obaveze su, u prvom redu, utvrđeni ZIKS-om i podzakonskim aktima među kojima se po svom značaju posebno izdvaja pravilnik o kućnom redu¹³ koji praktično uređuje organizaciju rada i način života osuđenih lica u zavodu. Ovim se zakonom praktično garantuje osuđenim licima čitav niz prava koja uživaju svi pod jednakim uslovima.

Među ovim pravima se po svom značaju, karakteru i prirodi izdvaja pravo na smještaj koji odgovara savremenim higijenskim uslovima i mjesnim klimatskim prilikama. Svaki zatvorenik se, po pravilu, smješta u posebnu sobu za spavanje, osim u slučajevima kada se smatra da zajednički smještaj više lica ima određenih prednosti u konkretnom slučaju. Pri tome, svako lice ima svoj poseban krevet i posteljinu. Zajednički boravak ovih lica se obezbjeđuje na radnom mjestu, u procesu obrazovanja, prilikom jela, za vrijeme slobodnih aktivnosti, u dnevnom boravku i sličnim aktivnostima. U svakom slučaju, smještaj osuđenih zavisi od mogućnosti ustanove, odnosno od potreba samih osuđenih lica.

Zakon dalje razrađuje smještajne uslove koji moraju biti zadovoljeni za svakog osuđenog. To znači da prostorije u kojima osuđenici borave, žive i rade moraju biti toliko prostrane da na svakog osuđenog dolazi po sedam kvadratnih metara po licu (u ćelijama), odnosno najmanje četiri kvadratna metra po licu i ne manje od deset kubnih metara prostora po licu (u zajedničkim spavaonicama), da one moraju biti zagrijane, dovoljno osvijetljene i prirodnim i vještačkim svjetlom tako da omogućavaju čitanje i rad bez smetnji za vid, da moraju da imaju sanitarne uređaje i ostala sredstva za higijenu. Osuđenici mora biti dostupna voda za piće u svakom trenutku. Ove prostorije ne smiju biti vlažne. Sve to omogućava minimalne životne i radne uslove osuđenim licima, a predstavlja, sa druge strane, i zakonsku garanciju njihovog smještaja. Zatvorena lica sa invaliditetom se smještaju na način i uslove koji su primjereni vrsti i stepenu njihove invalidnosti.

Život osuđenih lica u zavodskim ustanovama se odvija djelimično u prostorijama u kojima borave tokom dana i noći, zatim u prostorijama u kojima rade ili prostorijama u kojima se bave drugim vidovima aktivnosti: sportski, kulturni, umjetnički, obrazovni život. Isto tako, osuđenim licima se garantuje da izvan zatvorenih prostorija u slo-

¹³ Vidi Pravilnik o kućnom redu u ustanovama za izvršenje mjere pritvora („Službeni glasnik Republike Srpske” broj 35/11) i Pravilnik o kućnom redu za izvršenje vaspitne mjere upućivanja u vaspitno-popravni dom („Službeni glasnik Republike” broj 31/12).

bodno vrijeme (boravak na otvorenom) provede najmanje dva časa dnevno (odnosno tri časa dnevno licima koji borave i rade u zatvorenim prostorijama), i to svaki dan. Ovo vrijeme može biti iskorišćeno za šetnje, sportska i druga takmičenja ili slobodno organizovano od strane osuđenih lica i po njihovoj zamisli osmišljeno. Sam zavod, kao i svaka prostorija u njemu, mora da ispunjava minimalne higijenske uslove za život, boravak i rad osuđenih lica. To, sa druge strane, uživa i zakonsku garanciju, jer je predviđeno da se redovno nadzire ne samo higijena zavodskih ustanova, već i samih osuđenih. To spada u jednu od prioritarnih obaveza službe za zdravstvenu zaštitu koja postoji pri zavodu. Određene ingerencije u pripremi higijensko – tehničkih mjera uopšte imaju i drugi državni organi kao što su: sanitarna inspekcija, inspekcije Ministarstva pravde Republike Srpske i dr. Sve prostorije zavoda se moraju propisno održavati i redovno čistiti. Na ovim su poslovima angažovani zatvorenici u trajanju do dva sata dnevno (bez naknade).

Zatvorenicima su dužni da redovno održavaju ličnu higijenu za to im zavod obezbjeđuje vodu i toaletni pribor. Njima je takođe dozvoljeno da nose bradu i kosu. Zakon izričito predviđa da osuđenici imaju pravo na ishranu koja je podobna da održi njihovo dobro zdravlje i snagu. To, sa druge strane, znači da se osuđenima mora obezbijediti dnevno ishrana koja ima dovoljne energetske vrijednosti. Osuđeni imaju pravo na tri obroka dnevno, a osuđenima koji rade na težim poslovima, bolesnim, trudnicama i porodiljama - mora se obezbijediti ishrana koju odredi ljekar. Ljekar ili drugo stručno lice pri zavodu provjerava prije svake diobe obroka kvalitet hrane i svoj nalaz i mišljenje (sa eventualnim primjedbama i prijedlozima) unosi u odgovarajuću (tzv. kontrolnu) knjigu. Upravnik zavoda redovno vrši pregled ove knjige i preduzima odgovarajuće mjere koje se ukazuju potrebnim.

Već je rečeno da se higijenskim prilikama u zavodu posvećuje posebna pažnja. U tom smislu treba shvatiti da je osuđenom licu u svakom trenutku (dakle u prostoriji gdje boravi i radi, u toku dana ili noći) dostupna voda za piće. Kvalitet i zdravstvenu ispravnost hrane i vode u zavodima redovno kontrolišu ne samo ljekar, već i odgovarajuća stručna lica u okviru službe za zdravstvenu zaštitu. Obaveza je upravnika da redovno vodi računa o ovim činjenicama i okolnostima. Jer, i to predstavlja segment poštovanja ljudskog dostojanstva i ličnosti osuđenog, a što može da efikasno pospješi proces prevaspitanja i popravljanja osuđenih lica.

Zatvorenik ima pravo na besplatno rublje, odjeću i obuću, što treba da odgovara klimatskim uslovima i godišnjem dobu prema mjestu sjedišta zavodske ustanove. Za posebne poslove osuđenik mora imati i posebno odijelo i odgovarajuću opremu. Na naročitim poslovima, ako su organizovani, osuđeni imaju pravo i na odgovarajuću zaštitu (tzv. HTZ opremu). Osuđenici takođe moraju da nose dobijeno odijelo, obuću i rublje koje ne smije da djeluje ponižavajuće, omalovažavajuće ili difamno. U protivnom bi ozbiljno bilo dovedeno u pitanje sprovođenje principa

zaštite ljudskog dostojanstva osuđenog lica. Jedino u zavodima otvorenog tipa ili u odjeljenjima otvorenog tipa i drugim zavodskim ustanovama izuzetno se može dozvoliti osuđenima da nose sopstvenu odjeću, rublje ili obuću. U svakom slučaju, zavodske ustanove su dužne da vrše redovnu higijensku i zdravstvenu kontrolu smještaja, odjeće, obuće i posteljine osuđenika.

Pravo na komunikaciju i pritužbu

U smislu čl. 83–89 ZIKS-a, zatvorenicima se garantuje pravo na kontakte sa spoljnim svijetom, pravna pomoć, biračko pravo i pravo zadovoljavanja vjerskih potreba. Tako, osuđena lica imaju pravo da kontaktiraju sa članovima porodice, drugim licima i predstavnicima organa koji im mogu pomoći u vezi sa ostvarivanjem njihovih prava za vrijeme izdržavanja izrečene kazne zatvora. Ti kontakti se ostvaruju putem: (1) pisma, (2) posjeta i (3) telefona.

Osuđena lica imaju takođe i pravo na podnošenje pritužbi rukovodiocu ustanove koji je dužan da ih razmotri, i to bez odlaganja. Međutim, oni mogu da se obraćaju i drugim nadležnim organima radi zaštite njihovih prava i na zakonu zasnovanih interesa, bez straha da će zbog toga da trpe štetne posljedice. Ako osuđeno lice nije dobilo odgovarajući odgovor na molbu ili pritužbu ili ako nije zadovoljno takvom odlukom, može da podnese ministru pravde Republike Srpske ili Ombudsmenu za ljudska prava za BiH pisanu pritužbu. Time im se garantuje pravo na komunikaciju van zavodske ustanove. Ovaj se razgovor odvija bez prisustva službenog osoblja zavoda.

Zatvorenim licima se takođe dozvoljava da pišu pisma licima van zavoda po svom izboru. U ostvarenju ovog prava zavodska uprava je dužna da im omogući uslove za pisanje (koverte, papir, pribor i sl), pri čemu im se garantuje nepovredivost pošiljke. Naime, oni pismena predaju zavodu zatvorena i niko ih ne smije otvarati. Pravo osuđenog da prima i upućuje podneske radi zaštite svojih prava i zakonom zaštićenih interesa - predstavlja njegovo posebno značajno pravo. Pravo na podneske je izdvojeno iz prava osuđenog na dopisivanje. Naime, osuđeni imaju pravo da nadležnim organima upućuje podneske, ali ne direktno već preko zavoda. Isto tako, osuđeni imaju pravo da preko zavoda prima podneske upućene od bilo kojeg organa. Pravo na prijem i podnošenje podnesaka imaju i strani državljani kada su osuđeni za neko krivično djelo, a izdržavaju kaznu u domaćim zavodskim ustanovama. Strani državljani se mogu obraćati diplomatsko-konzularnim predstavnicima svoje zemlje ili pak službenicima one zemlje koja štiti njihove interese. Oni osuđeni čije interese ne štiti nijedna država (apatridi) se mogu podnescima (u cilju ostvarivanja i zaštite svojih prava i zakonom zaštićenih interesa) obraćati nadležnim državnim organima ili odgovarajućim međunarodnim organizacijama. U svakom slučaju, i ova prepiska ide preko zavoda. Zavodska uprava je dužna da pruži pravnu i drugu pomoć osuđenim licima prilikom sačinjavanja ovakvih podnesaka.

Osuđeni ima pravo na neograničeno dopisivanje. Ova neograničenost u korišćenju prava ima svoja dva vida. Prvo, osuđeni se može bez ikakvih ograničenja, po svojoj slobodnoj volji i želji, dopisivati, dakle upućivati neograničeni broj pošiljki. I drugo, osuđeni se može dopisivati sa svima bez ikakvih ograničenja. Dakle, osuđeni može putem pošiljki opštiti ne samo sa članovima svoje porodice i bliskim srođnicima, već i sa svim drugim licima (po svom nahođenju). Od ovog prava postoje ograničenja samo u izuzetnim slučajevima koji su zakonom predviđeni kada je dozvoljeno da zavod vrši kontrolu pisama i telefonskih razgovora zatvorenika – kada to zahtijevaju razlozi bezbjednosti u ustanovi zatvorenog tipa ili odjeljenju sa maksimalnim obezbjeđenjem i intenzivnim programom postupanja.

Kao poseban vid komunikacije zatvorenih lica zakon predviđa: (1) prijem posjeta članova uže porodice, a na prijedlog službe tretmana i po odobrenju rukovodioca ustanove - izuzetno i posjeta drugih lica koja mogu pozitivno uticati na tok izdržavanja kazne zatvora i (2) prijem pošiljki (sa rubljem, predmetima za ličnu upotrebu, štampe, knjiga i novca). Za položaj osuđenog od velikog je značaja njegovo pravo na posjete određenih lica. Prema zakonu, osuđeni ima pravo na posjetu članova uže porodice: bračnog druga, djece, roditelja, usvojioca, usvojenika i ostalih srođnika u pravoj liniji, bez obzira na stepen srodstva i u pobočnoj liniji do četvrtog stepena srodstva. Pri tome, zakon nije izričito odredio niti ograničio koliko puta i u kom vremenskom periodu osuđeno lice može koristiti ovo svoje pravo na posjete, zavisno od vrste i tipa zavoda, odnosno tipa odjeljenja u kome se osuđeno lice nalazi. Jedino je dakle pravo na posjete osuđenog lica ograničeno vrstom i stepenom nadzora, odnosno ustanove u kojoj se nalazi. Pored navedenih lica – srođnika, upravnik zavoda može osuđenom licu odobriti i posjete drugih lica (npr. prijatelja, kumova, poznanika sa posla, komšija za koja ih vezuje određeno prijateljstvo ili druge veze).

Način na koji je regulisano pravo osuđenog lica na komunikaciju sa spoljnim svijetom u skladu je sa čl. 37 i 38 Skupa minimalnih prava o postupanju sa zatvorenicima. Ovim odredbama je propisana obaveza nadležnih penitencijarnih organa da osuđenim licima omoguće da uz poseban nadzor održavaju (putem prepiske i posjeta) vezu sa porodicom i svojim prijateljima u koje se može imati povjerenja, ali i sa diplomatskim predstavnicima svoje zemlje ili zemlje koja zastupa njihove interese, odnosno sa predstavnicima međunarodnih organizacija koje imaju prevashodni zadatak da se staraju o njima. Ako osuđenik zahtijeva, upravnik zavoda mu mora dozvoliti posjetu i njegovog punomoćnika (što je širi pojam od branioca čiji je položaj i funkcija jedino vezana za zaštitu prava i interesa osuđenog lica u krivičnom postupku). Očigledno da je zakonodavac upotrebom termina punomoćnik htio da pruži pojačanu zaštitu pravima i interesima osuđenog. Naime, osuđenog može posjećivati ne samo advokat već i svako drugo lice koje se stara o njegovim imovinskim, ličnim ili drugim in-

teresima i pravima. Pri tome, zakonodavac nije ograničio broj ovih posjeta, pa se tako može dozvoliti (ako su za to opravdani razlozi) i više posjeta punomoćnika osuđenom licu u toku jednog mjeseca, posebno ako se radi o potrebi preduzimanja odgovarajućih pravnih radnji vezanih za rokove (zakonske ili sudske ili rokove određene od strane drugih organa i organizacija) ili drugih neodložnih radnji.

Uz određene uslove osuđenog (koji je strani državljanin) mogu u zavodu posjećivati i diplomatsko – konzularni predstavnici zemlje čiji je državljanin, odnosno druge zemlje koja štiti njegove interese. Ovo pravo na posjetu je uslovljeno principom uzajamnosti. Osuđenog čije interese ne štiti nijedna država mogu posjećivati predstavnici nadležnih organa i organizacija, odnosno predstavnici drugih međunarodnih organizacija. U svim ovim slučajevima strani diplomatsko – konzularni predstavnik je dužan da najavi posjetu upravniku zavoda. Pravo na posjetu u velikoj mjeri doprinosi uključivanju i aktivnom odnosu osuđenog lica u proces readaptacije koji se može uspješno ostvariti samo ako osuđeni nije u potpunosti izolovan od svoje sredine i socijalne i društvene stvarnosti. Na taj način se onemogućava da osuđeni za vrijeme izdržavanja kazne u potpunosti prekine kontakt sa najužom socijalnom sredinom. Pravo na posjetu predstavlja posebno važno pravo osuđenog lica koje u velikoj mjeri uslovljava i odražava njegov pravni položaj za vrijeme izdržavanja kazne. Stoga mu se ovo pravo može uskratiti jedino u zakonom određenim slučajevima – ako mu je izrečena disciplinska kazna upućivanja u samicu.

Osuđeni ima pravo da prima paketne pošiljke sa predmetima za ličnu upotrebu i ishranu, i to zavisno od tipa ustanove i odjeljenja u kome se nalazi. Vrstu predmeta, težinu i dopuštenu sadržinu paketa određuje akt o kućnom redu, s tim što se paketne pošiljke u prisustvu osuđenog pregledaju prije uručenja. Na ovaj način, zavisno od individualnih mogućnosti osuđenog i njegove porodice, uspostavlja se i održava poseban nivo zadovoljavanja osuđenikovih ličnih potreba. Osuđeni takođe ima pravo na prijem novčanih pošiljki. I ovo pravo je neograničeno s tim što se jedino aktom o kućnom redu može ograničiti njegovo pravo slobodnog raspolaganja primljenim novčanim iznosom. Naime, akt o kućnom redu određuje koji dio novca osuđeno lice može mjesečno slobodno trošiti, odnosno koji dio novca se ostavlja na štednju, zajedno sa iznosom novca koji je osuđeni zaradio tokom izdržavanja izrečene kazne zatvora.

Osuđeni ima takođe i pravo na pritužbu i predstavku. Ova prava spadaju u korpus osnovnih, krucijalnih prava osuđenog. Razlog tome je što se upravo na ovaj način u potpunosti obezbjeđuje i osigurava pravna zaštita osuđenog, ali i zaštita osuđenog i svih drugih njegovih prava. I ova su prava osuđenom licu zagwarantovana ustavnim aktima. Prema ustavnim odredbama, svakome je zajemčeno pravo na žalbu ili drugo pravno sredstvo protiv odluke nekog organa kojom se rješava i odlučuje o nekom njegovom pravu ili zakonom zasnovanom interesu. Očigledno je da su pravo

na pritužbu i pravo na predstavku od vitalnog značaja za ostvarivanje i realizaciju ukupnog pravnog položaja osuđenog lica za vrijeme izdržavanja izrečene kazne zatvora.

Pritužbu osuđeno lice može da uputi upravniku zavoda u svakom slučaju povrede prava ili drugih nepravilnosti koje su u zavodu učinjene, odnosno kojima su povrijeđena neka njegova prava ili zakonom zaštićeni interesi. Upravnik zavoda je dužan da svaku primljenu predstavku pažljivo ispita i po potrebi sasluša odgovorna lica u okviru zavoda i da donese rješenje. Zakon ne određuje rok donošenja ovog rješenja, ali se smatra da je postupanje upravnika u ovakvim slučajevima hitno, dakle bez odlaganja. U svakom slučaju, sadržina pritužbe i predstave predstavlja tajnu (zakonom zaštićenu). Svaka povreda ove tajne predstavlja krivično djelo po odredbama Krivičnog zakona Republike Srpske¹⁴. Osuđeni takođe ima pravo da bez prisustva zaposlenih ili drugih lica u zavodu iznese pritužbu ili ukaže na nepravilnosti učinjene u zavodu, i to prilikom vršenja poslova nadzora od strane službenih lica zaduženih za taj nadzor.

Propisivanjem i garantovanjem ovih prava osuđenom licu u potpunosti je realizovana obaveza iz Skupa minimalnih prava o postupanju sa zatvorenici, i to odredba člana 36 prema kojoj je izričito propisano da svakog radnog dana svaki zatvorenik mora imati mogućnosti da podnosi molbe i žalbe bilo upravniku zavoda, ministru pravde ili licu koje je ovlašćeno da ga zastupa, odnosno inspektor u ustanove za vrijeme inspekcije, i to bez prisustva članova uprave ustanove, kao i da se u podesnoj formi obraća centralnoj zatvorskoj (penitencijarnoj) administraciji, sudskoj ili drugim vlastima.

Osuđeni ima dalje još jedno značajno pravo - pravo na obavještanje (pravo na pristup informacijama, novostima u svijetu). To pravo obuhvata pravo osuđenog da koristi štampu (dnevnu i periodičnu) na maternjem jeziku, kao i na druga sredstva javnog informisanja i komuniciranja. On dalje ima pravo da čita knjige iz biblioteke u zavodu, kao i one knjige koje sam nabavi. Pri tome su isključene knjige koje svojom sadržinom podstiču kriminalne vrijednosti. Odluku o tome koje će knjige isključiti osuđenom, donosi upravnik zavoda. Ukoliko je moguće, rad biblioteke se organizuje u saradnji sa lokalnom bibliotekom.

Pravo na obavještanje za osuđenog ima veliki praktični značaj, i to kako za postupak njegove resocijalizacije i adaptacije tako i njegovo opšte i stručno obrazovanje, odnosno podizanje nivoa intelektualnih vrijednosti. U članu 88 ZIKS-a izričito je određena obaveza rukovodioca ustanove da obezbijedi mogućnost osuđenim licima da ostvaruju svoje biračko pravo na izborima za sve nivoe vlasti (u mjeri u kojoj to pravo nije ograničeno izbornim zakonodavstvom).

Pravo na obrazovanje

Osuđeni ima i pravo na osnovno i srednje obrazovanje i osposobljavanje (čl. 109 i 110 ZIKS-a). Ovo obrazovanje se se može organizovati u skladu sa važećim propisima iz oblasti obrazovanja (u okviru zavodske ustanove). Pri tome, zavod može da organizuje i druge vidove obrazovanja osuđenih lica.¹⁵ Tako, maloljetnici i mlađa punoljetna lica imaju pravo na osnovno i srednje obrazovanje do nivoa trećeg stepena, pa je zavodska ustanova dužna da organizuje nastavu po propisima o obrazovanju. Međutim, nastava se može organizovati i za ostala osuđena lica - ako je to to korisno i potrebno (u skladu sa utvrđenim programom postupanja za osuđena lica).

Obrazovanje osuđenih predstavlja jedan od značajnih metoda tretmana resocijalizacije. Osnovno i srednje obrazovanje se može vršiti ili u školi pri zavodu ili u odvojenom odjeljenju škole u mjestu gde se nalazi sjedište zavoda. Ovo školovanje osuđenih lica se odvija po propisima i programima kao i svako drugo školovanje i osposobljavanje lica na slobodi. Sa ciljem postizanja opšteg nivoa obrazovanja i tretmana zatvorenika, tokom izvršenja kazne se organizuju razni oblici školovanja, kurseva, slobodnih aktivnosti, kulturno-prosvjetnog rada i tjelesne kulture. Takođe se zatvorenim i pritvorenim licima omogućuje čitanje knjiga i dnevne štampe, te praćenje televizijskog programa, kao i posjete kulturnim i sportskim manifestacijama (pod uslovom da to bezbjednosni razlozi dozvoljavaju), kao i korišćenje drugih sredstava javnog informisanja.

Za maloljetna i mlađa punoljetna lica koja nemaju završenu osnovnu školu zavodska ustanova obavezno organizuje nastavu sa ciljem sticanja osnovnog nivoa obrazovanja, kao i nastavu sa stručno obrazovanje i osposobljavanje. Organizovanje i proces izvođenja nastave (u sklopu osnovnog i srednjeg obrazovanja u zavodu) za osuđena lica su identični sa procesom nastave u svim drugim osnovnim i srednjim školama. Isto tako, iz svjedočanstva o završenoj školi ili položenom razredu ne smije biti vidljivo da je ovo obrazovanje stečeno za vrijeme izdržavanja kazne.

Ukoliko se pokaže pogodnijim, zavod može da organizuje nastavu i u saradnji sa mjesnim školama (o čemu se zaključuje poseban ugovor). Zakon takođe predviđa i mogućnost da se osuđenim licima u toku slobodnog vremena organizuju dopunski oblici opšteg i stručnog obrazovanja. U zavodu se može organizovati i nastava i drugi oblici rada i pripremanja osuđenih lica radi polaganja ispita za sticanje osnovnog i srednjeg obrazovanja van same zavodske ustanove.

Upravnik zavoda može osuđenom licu da odredi i vanredno školovanje. Te troškove snosi sam osuđeni. Za odo-

¹⁴ "Službeni glasnik Republike Srpske" br. 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12 i 67/13.

¹⁵ Vidi Virijević, R. (1978). *Pitanja obrazovanja*. Beograd: Penologija, (1-2), 101-107; Nikolić, V. (1986). *Ličnost kao subjekt obrazovno-vaspitnog rada*. Beograd: Penološki glasnik, (1-2), 107-112 i Knežić, B. (1992). *Obrazovanje - pravo ili prinuda osuđenih lica*. Beograd: Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, (1-2), 177-184.

bravanje ovog školovanja potrebno je da su ispunjena dva uslova: (1) ako to dozvoljavaju razlozi bezbjednosti i (2) ako se programom postupanja ocijeni da je to potrebno i korisno za postizanje svrhe izvršenja kazne zatvora prema osuđenom licu. Pri tome, odobreno vanredno školovanje ne može ići na štetu ispunjavanja redovnih radnih i drugih obaveza osuđenih lica koje su određene zakonom i podzakonskim aktima.

Pravo na rad i prava na osnovu rada

Rad osuđenog je sastavni dio programa postupanja. On mora da bude svrsishodan i ne smije da bude ponižavajući. Zatvorenik koji je sposoban ima pravo, ali i obavezu da radi.¹⁶ Njima se omogućava radno angažovanje u skladu sa mogućnostima zavoda u: (1) radionicama zavoda, (2) na ekonomiji (privrednoj jedinici), (3) drugim sličnim oblicima rada i (4) na radilištima izvan zavoda. Organizacija toga rada i metode rada moraju da odgovaraju savremenim radnim standardima i tehnikama, kao i modernim sistemima rukovođenja privrednim procesima (čl. 90–96 ZIKS-a). Rad je zapravo sredstvo društvenog afirmisanja i predstavlja jedan od najznačajnijih metoda resocijalizacije i popravljanja osuđenih lica. Rad u praktičnom smislu predstavlja i sredstvo za korekciju osuđenog, jer je osnova toga radnog angažovanja osuđenog da njime stekne, održi pa čak i poveća svoje radne sposobnosti, radne navike i stručno znanje. Radna angažovanost je bitan elemenat tretmana i jedno od sredstava fizičkog i psihičkog zdravlja.¹⁷

Između ostalog, svrha rada osuđenih lica jeste sticanje, održavanje, pa čak i povećanje njihove radne sposobnosti, radnih navika, ali i stručnog znanja i osposobljenosti osuđenih.¹⁸ Međutim, ostvarivanje ovih svrha ni u kom slučaju ne smije da bude u vezi sa postizanjem ekonomske koristi od rada ove vrste. To drugim riječima znači da u cilju postizanja navedenih svrha osuđenikov rad i vrsta posla na kome se angažuje treba da bude u skladu sa njegovim fizičkim i psihičkim sposobnostima, stručnim kvalifikacijama, ali i izraženim željama osuđenog lica. Procjenu psihičke i fizičke sposobnosti osuđenog lica za rad i vrstu posla daje stručni tim zavodske ustanove. S druge strane, radno angažovanje osuđenog omogućava ovome da za vrijeme izdržavanja kazne privređuje i na taj način stekne određenu sumu novca koju može trošiti po svom slobodnom naho-

đenju, a jedan dio ostaviti na štednji. Po izlasku sa izdržavanja kazne osuđenom licu neće biti teško da se ponovo uklopi u rad i privređivanje na slobodi, posebno ne ako je u međuvremenu stekao i neko novo stručno i praktično znanje. To će mu omogućiti da lakše i bezbjednije pređe na vanzavodski način života i rada, posebno ako se nalazi na uslovnom otpustu. Pored toga, i mere postpenalne pomoći će ovako radno angažovano osuđeno lice moći lakše i efikasnije da prihvati.

Rad osuđenog, koji predstavlja njegovo pravo i obavezu i sredstvo za prevaspitanje i poravnanje, ne smije biti nesvrshodan i necjelishodan. On takođe ne smije da bude ponižavajući, jer se na taj način povređuje dostojanstvo i ličnost osuđenog, a čija zaštita i očuvanje predstavlja takođe jedan od osnovnih principa izvršenja kazne zatvora. Interesi tretmana resocijalizacije koji se odvija u procesu radnog angažovanja osuđenog lica se uvijek pretpostavljaju ekonomskim interesima od rada. Zbog toga i cjelokupni organizovani radni procesi u zavodima i izvan njih (u privrednim jedinicama) treba da su podređeni i u zavisnosti od korekcije osuđenog i njegovog tretmana prevaspitanja.

Pri raspoređivanju osuđenog na rad mora se na prvom mjestu imati u vidu sljedeće: (1) potreba prevaspitavanja osuđenog lica, (2) potreba održavanja discipline, (3) mogućnosti zavoda, (4) psihičke i fizičke sposobnosti osuđenog lica, (5) stručne kvalifikacije osuđenog lica i (6) izražene želje osuđenog lica. U zavisnosti od prethodnih kriterijuma, određuje se vrsta posla i radnog angažovanja za svako osuđeno lice. Pri tome, stručni tim zavodske ustanove procjenjuje psihičke i fizičke mogućnosti svakog osuđenog prilikom njegovoj prijema u okviru zavoda.

Rad osuđenih i njihovo radno angažovanje se može organizovati u zavodu ili privrednim jedinicama, ekonomijama ili radilištima izvan zavoda. Ako je zatvoreniku izrečena kazna zatvora do tri mjeseca, a nalazi se u radnom odnosu, zakon izričito određuje da on može da nastavi rad u preduzeću, kao i prije odlaska na izdržavanje kazne zatvora ako se poslodavac i zatvorenik sa tim saglase, o čemu se sačinjava odgovarajući ugovor između poslodavca i ministra pravde.

U svakom slučaju, uređenje i način rada u zavodu treba da je isti ili što sličniji načinu i izvođenju rada izvan zavodske ustanove. Za ovako izvršeni rad i postignute rezultate u radu zavodu pripada i tržišna naknada za rad osuđenih izvan zavoda. Izvan zavoda rad osuđenih se može organizovati u privrednim subjektima (preduzećima ili drugim organizacionim formama), ali se, isto tako, osuđena lica mogu uposliti i na radovima koje zavod izvodi za sopstvene potrebe u svojoj režiji. Ovom odredbom praktično je riješeno pitanje radnog vremena osuđenog lica. Iako rad predstavlja samo dio tretmana resocijalizacije osuđenog, on može da radi najviše 40 časova nedeljno, a duže od ovog vremena samo pod zakonom predviđenim uslovima. Osim toga, osuđeni se može uposliti još i drugim tekućim poslovima koji su neophodni za život i rad u zavodu.

¹⁶ Vidi Vukadinović, B. (1972). *Neki problemi osuđeničkog rada*. Beograd: Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, 289 i dalje; Jovanović, B. (1985). *Ostvarivanje svrhe rada u institucijama za izvršenje krivičnih sankcija na teritoriji SR Srbije*. Beograd: Penološki glasnik, (1–2), 15–19; Alić, H. (1977). *Značaj pravilnog uvođenja osuđenih u radni proces*. Beograd: Penologija, (1), 65–69 i Cerović, D. (1985). *Rad kao faktor prevaspitanja osuđenih lica i maloljetnika*. Beograd: Penološki glasnik, (1–2), 11–26.

¹⁷ Vidi Brinc, F. (1986). *Moć i nemoć kriminološkog i penološkog znanja*. Ljubljana: Revija za kriminalistiku i kriminologiju, (4), 342–347.

¹⁸ Vidi Ašković, G., Nedeljković, M., Ivanić, D. (2000). *Obuka i upošljavanje maloljetnih i osuđenih lica*. Beograd: Zbornik radova "Reforma sistema izvršenja krivičnih sankcija", 391–400.

Osuđeni ima pravo na jedan dan odmora u nedelji, kao i pravo na osmočasovni neprekidni odmor u toku dana. Zakon takođe određuje i slučajeve kada osuđeni može da radi i kraće radno vrijeme kada pohađa nastavu u okviru opšteg ili stručnog obrazovanja. Tada mu se može odrediti srazmjerno kraće vrijeme za rad zbog potrebe nastave i učenja.

Rad osuđenog predstavlja sredstvo za prevaspitanje, pa se ne uračunava osuđenom u radni staž. To, drugim riječima, znači da osuđenici nemaju penzijsko osiguranje na osnovu rada za vrijeme izdržavanja kazne zatvora u zatvorskoj ustanovi. Ali, članovi njihove porodice imaju pravo na porodičnu penziju. Ovo pravo oni imaju u slučaju smrti osuđenog lica koja je prouzrokovana usljed posljedica od nesreće na poslu ili profesionalne bolesti. Međutim, radno vrijeme provedeno u zavodu ima ipak određeni značaj. Naime, vrijeme provedeno na radu u zavodu se računa kao vrijeme provedeno na radu u slučaju da je neophodan uslov za sticanje određene stručne kvalifikacije (kao zakonski uslov).

Za svoj rad osuđeni ima pravo na naknadu za rad. Ova naknada se isplaćuje jednom mjesečno. Ali, za rad u okviru radne terapije pri izvršenju mjera bezbjednosti obaveznog psihijatrijskog liječenja - osuđenom ne pripada naknada za rad. Ovom naknadom osuđena lica slobodno raspoložu.

Kao i svi zaposleni radnici, i osuđeni za vrijeme rada uživa svu zakonom predviđenu zaštitu. To se posebno odnosi na sredstva za zaštitu na radu, na naknadu za vrijeme privremene nesposobnosti za rad u koju je osuđeni došao bez svoje krivice usljed bolesti, nesreće na poslu ili profesionalne bolesti. Pri tome je zavod obavezan da podmiruje najnužnije potrebe osuđenog koji je bez svoje krivice onesposobljen za rad, a nema drugih sopstvenih sredstava.

Osuđeni takođe ima pravo na neprekidni godišnji odmor u trajanju od najmanje 18, a najviše 30 radnih dana u toku godine (ako je na radu proveo neprekidno 11 mjeseci). Zatvorenici kojima je izrečena kazna zatvora do jedne godine, a pri tome su izdržali šest mjeseci na radu, imaju pravo na odmor u trajanju od jednog dana za svaki mjesec dana rada. Odmor se, po pravilu, koristi u posebnim prostorijama zavoda. I za vrijeme tog korišćenja osuđenom licu pripada određena naknada.

Pored svih prava po osnovu rada, kao i drugi osuđeni muškarci, osuđenoj ženi pripadaju još i neka druga prava. To su posebna prava na odsustvo sa rada zbog trudnoće, porođaja i materinstva pod uslovima, na način i po postupku kao i svaka druga zaposlena žena koja ova prava ostvaruje po osnovu radnog odnosa. Tu spadaju i pravo na produženo porodijsko odsustvo, kao i pravo na naknadu za vrijeme ovog odsustva sa rada.

Osuđenom pripadaju i određena zakonom predviđena prava koja je ostvario za pronalazke ili tehnička unapređenja, kao i sva druga zaposlena lica. Umjetnička djela i ostale duhovne tvorevine koje je osuđeni stvorio svojim sopstvenim sredstvima u svoje slobodno vrijeme - njegova su intelektualna svojina i po tom osnovu ima sva zakonom

utvrđena prava. U tom smislu, svojstvo osuđivanosti ne utiče na pravni status ovih različitih oblika autorske ili intelektualne svojine ili prava industrijske svojine.

POGODNOSTI (POVLASTICE) OSUĐENOG LICA

Pojam i vrste pogodnosti

ZIKS na poseban način određuje skup pogodnosti¹⁹ (povlastica ili privilegija) koje se pod određenim uslovima mogu dati pojedinim osuđenim licima, ako to zasluže svojim ponašanjem i zalaganjem na radu u zavodu za vrijeme izdržavanja krivične sankcije ili druge mjere (čl. 113–115 ZIKS-a). U novom izvršnom krivičnom pravu Republike Srpske jasno su razgraničena prava osuđenih od njegovih pogodnosti²⁰ iako se te dvije kategorije prirodno i logično nadovezuju jedna na drugu. Po svojoj pravnoj prirodi pogodnosti osuđenog predstavljaju samo jedan od metoda tretmana resocijalizacije, one su stimulans za aktivan odnos osuđenog prema tretmanu koji se prema njemu primjenjuje u zavodskoj ustanovi.

Pogodnosti su naime skup podsticajnih mjera usmjerenih na pružanje povjerenja osuđenom licu u cilju održavanja i promovisanja odnosa sa porodicom, kao i podsticanja ličnog učešća u ostvarivanju programa postupanja, jačanja odgovornosti i samopouzdanja, radi osposobljavanja za samostalan život u skladu sa pravnim aktima i normama društva (član 113 ZIKS-a). One se osuđenom licu mogu odobriti za njegovo dobro ponašanje (vladanje) i zalaganje na radu, kao i za aktivno učešće u realizaciji programa postupanja, vodeći se, pri tome, načelom individualizacije izvršenja kazne. To je samo realan osnov za potvrdu i pozitivnu prognozu ponašanja osuđenog poslije izlaska na slobodu. Pogodnosti osuđenom daje upravnik zavoda ili lice koje on za to ovlasti. Najčešće se pogodnosti daju na prijedlog službe za organizaciju tretmana (ili službe za prevaspitanje) i njih može koristiti samo onaj osuđeni koji ih zasluži.²¹ Za razliku od pogodnosti, prava koja osuđeni dobija na osnovu samog zakona, ova prava su ista za sva osuđena lica i njihovo korišćenje ne zavisi od odluke upravnika zavoda.

Zakon taksativno navodi koje sve pogodnosti mogu biti dodijeljene osuđenom licu. One se mogu koristiti na dva načina: (1) u krugu zavoda i (2) van kruga zavoda. I one se mogu odobriti svim osuđenim licima. Od ovog pravila postoji nekoliko izuzetaka. Tako se ne mogu se odobravati pogodnosti koje se koriste van kruga ustanove sljedećim osuđenim: (1) licima koja su upućena na izdržavanje kazne zatvora prije pravnosnažnosti sudske odluke, (2) lici-

¹⁹ Vidi Atanacković, D. (1985). *Realizacija svrhe krivičnih sankcija kroz izbor njihove vrste i mjere*. Beograd: Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, (1), 71–88; Stojković, M., Baroš, P. (2000). *Pogodnosti osuđenih u sistemu izvršenja krivičnih sankcija*. Beograd: Zbornik radova "Reforma sistema izvršenja krivičnih sankcija", 365–373.

²⁰ Vidi Bulatović, Ž. (1996). *Izvršenje kratkotrajne kazne lišenja slobode*. Priština. Zbornik Pravnog fakulteta u Prištini, 21–31.

²¹ Atanacković, 293 i 294.

ma koja se nalaze na izdržavanju kazne zatvora, ako je u toku vođenje drugog krivičnog postupka prema njima (sve do okončanja tog postupka, odnosno do donošenja pravnosnažne presude), (3) stranim državljanima, licima bez državljanstva i licima sa dvojim državljanstvom koja imaju prebivalište u stranoj državi i (4) licima kojima je neplaćena novčana kazna zamijenjena kaznom zatvora (su-pletorni zatvor).

Zatvoreniku koji ispuni određene uslove: (1) izdrži određeni dio kazne zakonom izričito propisan i (2) ako se dobro vlada i zalaže na radu - upravnik može dodijeliti sljedeće pogodnosti koje se koriste van kruga zavoda (član 114 ZIKS-a): (1) slobodan izlaz van kruga zavoda u trajanju do 24 časa nakon svakih izdržanih sedam dana kazne zatvora (četiri puta u toku mjeseca koje se u principu koristi u neradne dane); (2) slobodan izlaz u grad u kojem je sjedište zavoda u trajanju do pet sati jednom u mjesecu; (3) dopust do šest dana u toku jedne godine izdržavanja kazne zatvora koji se dodjeljuje isključivo kao nagrada za dobro vladanje i ponašanje; (4) vanredni dopust do sedam dana u toku jedne godine izdržavanja kazne zatvora u slučaju teške bolesti ili smrti člana porodice, elementarnih nepogoda ili teških socijalnih slučajeva; (5) slobodan izlaz van kruga zavoda do dva dana u toku jedne godine za vjerske praznike; (6) slobodan izlaz van kruga ustanove jedan dan u toku jedne godine izdržavanja kazne za svaki državni praznik Republike Srpske i Bosne i Hercegovine i (7) godišnji odmor u krugu porodice.

Sem pogodnosti koja se sastoji u vanrednom dopustu do sedam dana u toku jedne godine izdržavanja kazne zatvora, u slučaju teške bolesti ili smrti člana porodice, elementarnih nepogoda ili teških socijalnih slučajeva koja predstavlja vanrednu pogodnost koja se odobrava samo u izuzetnim slučajevima - sve ostale su pogodnosti redovnog karaktera (redovne pogodnosti). Broj i intenzitet korišćenja pojedinih pogodnosti van zavodske ustanove se dodjeljuju u skladu sa klasifikaciono-stimulativnom grupom u koju je klasifikovano i raspoređeno osuđeno lice (koje određuje ministar pravde posebnim pravilnikom). Pogodnosti se odobravaju na molbu zatvorenika. On uz molbu prilaže i dokumentaciju iz koje se vidi osnovanost podnijete molbe i postojanja nekog od zakonom predviđenih razloga za odobravanje pogodnosti. Upravnik zavoda ili drugo lice donosi odluku po podnijetoj molbi. Upravnik zavoda može prije donošenja svoje odluke o odobravanju pogodnosti da pribavi mišljenje nadležne policijske uprave ili organa socijalne zaštite ili drugih nadležnih organa.

Data pogodnost se ne može koristiti van teritorije Bosne i Hercegovine. Neopravdano kašnjenje sa korišćenjem pogodnosti i povratak u zavodsku ustanovu, kao i samovoljno udaljavanje iz ustanove od strane zatvorenika poslije isteka vremena na koje je pogodnost odobrena, a koje traje duže do 24 časa - smatraju se bjekstvom zatvorenika.

Ograničenja u odobravanju pogodnosti

Budući da se radi o mogućnosti da dobiju i koriste pogodnosti, a ne o pravu koje svakom zatvoreniku pripada po slovu zakona, zakonom je izričito postavljeno niz ograničenja za odobravanje pogodnosti u odnosu na određena lica (član 115 ZIKS-a). Tako se pogodnosti koje se mogu koristiti van kruga zavoda ne mogu dodijeliti osuđenim licima prije nego što su izdržala polovinu od izrečene kazne zatvora, i to u sljedećim slučajevima: (1) licima koja su osuđena na kaznu zatvora od deset ili više godina, bez obzira na vrstu krivičnog djela, (2) licima koja su osuđena na kaznu zatvora do deset godina koja su osuđena za sljedeća krivična dela: genocid, zločin protiv čovječnosti, ratni zločin, terorizam, neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga, razbojništvo, silovanje, obljava sa nemoćnim licem, polno nasilje nad djetetom, trgovina ljudima radi vršenja prostitucije i organizovani kriminal i (3) povratnicima u vršenju krivičnih djela, alkoholičarima i narkomanima, bez obzira na visinu izrečene kazne zatvora.

Nakon izdržane jedne trećine pravnosnažno izrečene kazne zatvora (osim: (1) lica koja su osuđena na kaznu zatvora do deset godina koja su osuđena za sljedeća krivična dela: genocid, zločin protiv čovječnosti, ratni zločin, terorizam, neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga, razbojništvo, silovanje, obljava sa nemoćnim licem, polno nasilje nad djetetom, trgovina ljudima radi vršenja prostitucije i organizovani kriminal i (2) povratnika u vršenju krivičnih djela, alkoholičara i narkomana bez obzira na visinu izrečene kazne zatvora) mogu se odobriti pogodnosti koje se koriste van kruga zavodske ustanove samo pod uslovom da su osuđeni na kaznu zatvora u trajanju od pet do deset godina.

Drugim osuđenim licima koja su osuđena na kaznu zatvora do pet godina, može se odobriti pogodnost koja se koristi van kruga zavoda nakon izdržane jedne četvrtine pravnosnažno izrečene kazne zatvora sljedećim osuđenim: (1) licima koja su osuđena na kaznu zatvora do deset godina koja su osuđena za sljedeća krivična dela: genocid, zločin protiv čovječnosti, ratni zločin, terorizam, neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga, razbojništvo, silovanje, obljava sa nemoćnim licem, polno nasilje nad djetetom, trgovina ljudima radi vršenja prostitucije i organizovani kriminal i (2) povratnicima u vršenju krivičnih djela, alkoholičarima, narkomanima bez obzira na visinu izrečene kazne zatvora. Za osuđena lica koja su izdržala polovinu izrečene kazne zatvora, kao i za druga lica za koja se procijeni da bi njihov boravak van kruga ustanove mogao izazvati negativne reakcije socijalne sredine, prije odobravanja pogodnosti koje se koriste van kruga ustanove potrebno je pribaviti mišljenje nadležne policijske stanice i nadležnog organa socijalnog staranja.²²

²² Vidi Soković, S. (2001). *Ograničenje sloboda i prava čovjeka i građanina u postupku izvršenja kazne zatvora*. Beograd: Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo, vol. 39, (2-3), 119-135.

ZAKLJUČAK

Zakon o izvršenju krivičnih sankcija Republike Srpske iz 2010. godine, sa kasnijim izmjenama i dopunama, u cilju zaštite ustavnih garancija osuđenom i pritvorenom licu u zavodskim ustanovama, za vrijeme trajanja izrečene sankcije, garantuje niz prava, obaveza i odgovornosti. Time se, zapravo, uspostavlja njihov pravni položaj (status) osuđenog lica u zavodskim ustanovama za vrijeme izdržavanja izrečene sankcije. Pored prava koje zakon garantuje svakom osuđenom licu, osuđena lica imaju mogućnost korišćenja niza pogodnosti (povlastica) pod uslovom da ih zasluže svojim životom, radom i ponašanjem u zavodskoj ustanovi. To znači da povlastice nemaju sva osuđena lica, već samo pojedina - kada im nadležni organ dodjeljuje, odnosno oduzima te povlastice.

LITERATURA

Atanacković, D. (1988). *Penologija*. Beograd.

Babić, M., Marković, I. (2009). *Krivično pravo, Opšti dio*. Banja Luka.

Ignjatović, Đ. (2008). *Pravo izvršenja krivičnih sankcija, drugo izdanje*. Beograd.

Jovašević, D., Stevanović, Z. (2008). *Komentar Zakona o izvršenju krivičnih sankcija*. Beograd.

Jovašević, D. (2010). *Krivično pravo, Opšti dio*. Beograd.

Jovašević, D. (2011). *Leksikon krivičnog prava*. Beograd.

Jovašević, D., Ikanović, V. (2012). *Krivično pravo Republike Srpske*. Banja Luka.

Meško, G., Petrović, B. (2008). *Kriminologija*. Sarajevo.

Milutinović, M. (1985). *Penologija*. Beograd.

Petrović, B., Jovašević, D. (2005). *Krivično pravo Bosne i Hercegovine, Opšti dio*. Sarajevo.

Petrović, B., Jovašević, D. (2006). *Izvršno krivično (kazneno) pravo*. Sarajevo, 2006.

Primorac, I. (1978). *Prestup i kazna*. Beograd.

Simović, M., Jovašević, D., Simović, M. (2014). *Izvršno krivično pravo*. Istočno Sarajevo.

Walter, M. (1999). *Strafvollzug*. Stuttgart.

Position of Convicts in the Republika Srpska

Miodrag N. Simović¹, Dragan Jovašević²

¹Vice-President of the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina, Full Professor of the Faculty of Law of Banja Luka, Corresponding Member of the Academy of Sciences and Art of Bosnia and Herzegovina and Foreign Member of the Russian Academy of Natural Sciences

²Full Professor of the Faculty of Law, Nis

Summary: With the aim of protection of human rights of convicts while serving their sentences of imprisonment or other criminal sanction in reformatory institutions, the law provides corps of their rights, obligations and responsibilities in order to prevent possible misuse by reformatory institutions administration organs. Those rights, obligations and responsibilities are basis for legal position of convicts in reformatory institutions. It is just the position of a convict and method, terms and procedure for establishing his responsibility while serving imposed criminal sentence of reformatory institution, as well as detention measure, that this paper is dealing with.

Key words: law, convict, reformatory institution, rights, obligations, privileges, position.